

УДК 338.2

Ю. Ю. Юрченко,
д. е. н., доцент кафедри економіки підприємства,
Бердянський університет менеджменту і бізнесу, м. Бердянськ

МЕХАНІЗМ АДАПТАЦІЇ ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

Yu. Yurchenko,
Doctor of Economics, Associate Professor of economics department,
Berdyansk University Management and Business, Berdyansk

MECHANISM OF ADAPTATION OF FOREIGN EXPERIENCE TOURIST ACTIVITY IN THE ECONOMY OF UKRAINE

Наводиться порівняльна характеристика туристичної діяльності суміжних держав, зарубіжний досвід суттєвої реорганізації туристичної галузі в країнах з подібним культурно-туристичним потенціалом. Підкреслюється, що незважаючи на все різноманіття і багатство природно-рекреаційних та історико-культурних ресурсів, Україна знаходиться на початковій стадії становлення національного туристичного продукту. Зроблено висновок про те, що в якості єдино можливої на цьому історичному етапі слід прийняти модель державного управління туризмом.

Comparative characteristics of tourism activities of neighboring countries, foreign experience of substantial reorganization of the tourism industry in countries with a comparable cultural and tourist potential. It is emphasized that in spite of all the variety and richness of natural and recreational, historical and cultural resources Ukraine is in the initial stage of development of the national tourist product. It is concluded that as the only one possible at this stage of history should adopt the model of state tourism management.

Ключові слова: туризм, туристичний потенціал, рекреаційні ресурси, туристичний продукт, зарубіжний досвід, державне управління.

Key words: tourism, tourism potential, recreational resources, tourist product, foreign experience, tourism management.

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

Згідно з рейтингом Expat Insider 2016, який проводило міжнародне співтовариство InterNations (створено з метою об'єднання людей, які живуть і працюють за кордоном) з питань туристичної привабливості, по деяких позиціях Україна демонструє досить високі конкурентні показники. Так, у категорії "легкість облаштування" (Ease of Settling In) з 67 країн ми на 24 місці. У субкатегорії: "пошук друзів" (Finding Friends) — 5-місце; "гостинність" (Feeling Welcome) — 15-е місце, "добро-зичлива країна" (Friendliness) — 19-е. Також респонден-

ти оцінювали рівень задоволеності своїм особистим фінансовим станом і чи є він є прийнятним для їх повсякденного життя в Україні. Так, в категорії "особисті фінанси і вартість життя" (Personal Finance & Cost of Living) Україна посіла перше місце за доступністю вартості проживання (субкатегорія "Cost of Living"), і друге — за рівнем задоволеності особистим фінансовим станом для іноземців (Personal Finance). "... 76% в цілому задоволені своїми фінансами... майже три чверті респондентів (74%) вважають, що їх наявний дохід більше, ніж те, що їм потрібно заробляти на життя в Україні...".

Таблиця 1. Розподіл регіонів і країн світу за показниками розвитку туризму у 2015 р.

Регіони і країни	Кількість туристів		Доходи		Середній дохід від перебування одного туриста (дол.)
	млн осіб	% від загальної кількості	млрд дол.	% від загального обсягу надходжень	
Європа	607,7	51,2	450,7	35,8	742
у тому числі: -Північна	75,9	6,4	78,4	6,2	1033
-Західна	180,0	15,2	146,4	11,6	813
-Центральна і Східна	126,6	10,6	50,1	4,0	396
-Південна і Середземномор'я	225,2	19,0	175,8	14,0	781
Азіатсько-Тихоокеанський регіон (Китай, Таїланд, Індія, Австралія, Японія та ін.)	279,2	23,6	418,3	33,2	1498
Америка (США, Канада, Кариби і ін.)	192,6	16,2	303,7	24,1	1577
Середньосхідний регіон (Єгипет та ін.)	53,3	4,5	54,4	4,3	1021
Африка	53,5	4,5	33,1	2,6	619
Усього	1186,3	100,00	1260,2	100	1062

Джерело: розраховано на підставі статистичних даних [5].

В цілому, 85% опитаних задоволені своїми витратами в Україні. Саме показник прожиткового мінімуму іноземці називають визначальним у вирішенні про відвідування або переїзду в Україну [1].

Україна має великий туристичний потенціал: це два моря, розташовані у сприятливій кліматичній зоні, загальною довжиною берегової лінії 2782 км [2]; 73 тисячі річок, з них 12 великих загальною протяжністю по території країни 7395 км, до речі, Дніпро є третьою за довжиною і площею басейну річкою Європи; близько 20 тис. озер, 11 найбільших мають площу водного дзеркала — 2864 кв. км.; ліси та лісовкриті площі займають 17,6% території; 72 заповідника та природних національних парку і багато інших джерел створення конкурентоспроможного туристичного продукту [3, с. 5]. При всьому цьому за величиною отриманого від туризму доходу Україна займає останні позиції. Через брак статистичних даних ми узяли за більш-менш близький до туризму вид економічної діяльності "Тимчасове розміщення і організація харчування", частка якого у формуванні валового внутрішнього продукту складала у 2014 році 0,6% [4, с. 12]. У світі доходи від туризму становлять 10%, а частка експорту туристичного продукту в загальній структурі експорту товарів та послуг дорівнює 7% [5].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Досить вагомий внесок в розвиток теоретико-методологічних та практичних аспектів щодо організаційно-економічної та практичної діяльності сфери туризму роблять учені-дослідники з різних напрямів розвитку туризму. У науковому колі обговорюються питання розвитку перспективних видів туризму в Україні (С.Н. Ілляшенко [6], Я.М. Кошуба [7]), особливості туристичних кластерів (О.М. Тищенко) [8], певні механізми підвищення ефективності державного регулювання рекреаційного бізнесу (В.Ф. Савченко) [9], удосконалення інфраструктури туристичної галузі (В.В. Папп) [10], проблеми регіонального управління туристичною сферою (Л.І. Антошкіна) [11] та інші. Широко представлені у професійних виданнях керівники загально-українських та регіональних асоціацій, туристичних бізнес-угруповань, компаній, агенцій тощо. Узагальнення висловлювань небайдужих до цієї проблеми фахівців можна надати у такий спосіб: це невдоволення некомпетентними діями влади, неефективність діяльності центральних виконавчих структур, непослідовна державна політика, а зазвичай її бездіяльність, наслідком якої є руйнування і занепад туристичної галузі. Вони вважають за необхідне рекомендувати парламентському профільному комітету разом з міжфракційним об'єднанням "Туристич-

на Україна", Координаційною радою з питань туристичної діяльності при Кабінеті Міністрів, Міністерством економічного розвитку і торгівлі виступити "єдиним фронтом", що буде найкращим прикладом співпраці парламенту і Уряду, ретельно підготувати та подати до Національної ради реформ для схвалення стратегію реформ туризму, яка б включала і нову модель управління туристичною галуззю [12, с. 71]. Національна туристична галузь конче потребує ухвалення сучасного Закону України "Про туризм", не один проект якого вже тривалий термін чекає на своє обговорення. "В державі відсутнє міжгалузеве співробітництво з питань туризму, не координується робота з розробки Програми розвитку туризму, а також із формування й просування бренд-меседжу "Україна — держава, приваблива для туризму", відповідно до Стратегії сталого розвитку "Україна — 2020", схваленої Указом Президента України № 5/2015, а також із виконання Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом в галузі туризму" [12, с. 68]. Наголошується на тому, що у туризмі сьогодні немає жодного державного регулятора, а відтак немає й державної політики. Керівники Міністерства економічного розвитку і торгівлі, до компетенції якого наразі відносяться питання державного регулювання туристичної галузі, не надають цим питанням належного значення [13, с. 16]. Однак, незважаючи на запити практики, говорити про кардинальні зміни на ринку туристичного продукту України поки не доводиться. При цьому ігнорується і зарубіжний досвід суттєвої реорганізації туристичної галузі в країнах з подібним культурно-туристичним потенціалом, і численні новаторські розробки вчених-дослідників. Тому цілком дійсного дослідження постає аналіз визначеної проблеми, обґрунтування шляхів її вирішення та визначення механізму адаптації світового досвіду туристичної діяльності в управлінську систему України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

За оцінками UNWTO, наразі туризм посідає перше місце серед галузей світового господарського комплексу за обсягом експорту товарів і послуг. У 2015 році за даними ВТО кількість прибуттів в Україну рахувалося цифрою у 12428 тис. осіб, або 1,04% світового туристичного потоку, надходження від яких склали 1082 млн дол. [5]. За розрахунками, закордонні гості залишають в нашій країні близько 87 дол. за одне туристичне прибуття, що дуже мало. Розподіл регіонів і країн світу за показниками розвитку туризму в 2015 році наводиться в таблиці 1.

Таблиця 2. Зіставлена характеристика географічних показників туристичного потенціалу за критерієм довжини берегової лінії

Країна	Місце в рейтингу	Протяжність берегової лінії (км)	Площа території суші (км ²)	Співвідношення берегової лінії і території (м/км ²)
Україна	41	2782	579330	4,8
Болгарія	112	354	108489	3,26
Ізраїль	121	273	20330	13,4
Хорватія у т.ч. материк острова	20	6268 1777 4058	55974	112
Чорногорія	120	273	13452	21,8

Джерело: складено за даними [2; 14].

Як бачимо, половина всіх турпотоків приходиться на Європу — це 51,2%, наступну сходинку займають країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону — 23,6% прибуттів, на третьому місці Америка з показником 16,2% світового туристичного потоку. У зворотному порядку вишикувалися показники середнього доходу від перебування одного туриста. В Америці — 1577 дол., в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні — 1498 дол., в Європі — 742 дол. Це відповідно у 20, у 19 і у 9 разів вище, ніж в Україні.

Широкий розвиток туристичної діяльності в світі дає можливість використовувати накопичений досвід і адаптувати його в економіку України. Особливо корисний досвід сусідніх держав, що мають схожі: клімат, рекреаційні ресурси, соціально-економічні фактори розвитку і т.д. У цьому плані особливий інтерес представляє досвід організації туристичної діяльності в Болгарії, суміжної по морю держави. Слід зазначити, що в кінці 90-х років минулого століття Україна і Болгарія мали практично рівні стартові умови переходу до ринкової моделі економіки. Їх об'єднує рідкісне для дуже багатьох країн поєднання двох головних видів туризму: морського і гірського, що забезпечує цілорічний цикл туристичної діяльності.

На користь адаптації досвіду організації туристичної діяльності в Болгарії говорять і результати проведення SWOT-аналізу болгарського та українського продукту, що показали багато спільного як в сильних, так і в слабких його сторонах. До сильних сторін слід віднести різноманітність природних і антропогенних ресурсів, сконцентрованих на порівняно невеликій площі, гарний ступінь доступності. Це красиве навколишнє середовище, м'який клімат і помірна температура, надзвичайне багатство мінеральних і термальних джерел, смачна їжа. Пропонований продукт має хорошу якість і конкурентоспроможні ціни. Слід також зазначити багату і міжнародно визнану спадщину зі збереженими традиціями. Не останню роль відіграє доброзичливе ставлення до іноземців.

Слабкі сторони — відсутність чітко впізнаваного іміджу як України, так і Болгарії як туристичний напрям; сильний територіальний дисбаланс і залежність від морського туризму; нерозвиненість інфраструктури всередині країни (аеропорти, дороги, громадський транспорт); недостатньо кваліфікований і навчений персонал; відсутність або тільки початковий етап модернізації і реконструкції більшості існуючих музеїв, галерей, пам'яток і багато чого іншого, що відноситься до презентації як української, так і болгарської культурної і історичної спадщини і ін. При цьому безумовною перевагою Болгарії є активне приведення в дію сильних сторін туристичного продукту і подолання негативного впливу слабких на відміну від України, де значна частина природно-рекреаційних та історико-культурних ресурсів не використовується взагалі. На наш погляд, основною причиною цього є відсутність державного управління на ринку туризму. З огляду на те, що Україна за великим рахунком, попри все різноманіття і багатство природно-рекреаційних та істори-

ко-культурних ресурсів, знаходиться на стадії становлення і створення національного туристичного продукту, слід прийняти як єдино можливою на цьому історичному етапі модель державного управління туризмом.

Багатогалузева система розгалужених економічних відносин, пов'язана зі створенням туристичного продукту, вимагає координації і узгодження господарської діяльності всіх суб'єктів ринку. У єдиний злагоджено працюючий організм потрібно пов'язати ресурси (курортно-рекреаційні, культурно-історичну спадщину), інфраструктуру (транспорт, комунікації, готельно-ресторанне господарство, екскурсійне обслуговування), кваліфікаційно-кадровий персонал і суб'єктів реалізації туристичного продукту, а також законодавче забезпечення, носієм якого є держава. А якщо врахувати внесок галузі в соціально-економічний розвиток кожного регіону і держави в цілому, стає очевидним необхідність державної присутності на ринку туризму. При цьому форми державного регулювання можуть бути різні. В Україні, з огляду на величезний дисбаланс між наявністю курортно-рекреаційних ресурсів і ступенем їх використання, розвиток туризму має бути возведено в ранг державної політики, якому відповідає рівень міністерства. До речі, в Європі самостійні міністерства туризму створені в Ізраїлі, Чорногорії, Хорватії, Болгарії. У наступній таблиці 2 наведено окремі географічні показники туристичного потенціалу і привабливості перелічених країн [2; 14].

Як бачимо, Україна посідає друге місце за довжиною берегової лінії, поступившись тільки Хорватії. Стосовно ступеню доступності узбережжя зсередини країни, то через значну територію Україна посідає четверте місце.

Серед досліджуваних країн досвід Ізраїлю цінний тим, що він тривалий час знаходиться в стані замороженого військового конфлікту, але це не заважає йому активно розвивати туризм. Ізраїль — унікальна країна, культурні та сакральні цінності якої надають їй виняткову значимість. Крім історичного і релігійного значення, держава володіє багатим рекреаційним ресурсом. Сукупність цих факторів апіорі обумовлює приплив туристів, серед яких вагому частку становлять паломники. У 2015 році країну відвідали 2,8 млн чол., що принесло бюджету 5,365 млрд дол. [5]. На трьох місцевих жителів країни припадає один гість. Одне туристичне відвідування приносить 1916 дол. [5]. Проте, незважаючи на неперервність і природний інтерес до Ізраїлю, досить високий рівень розвитку, влада не залишила цей сектор економіки без державного регулювання. В країні функціонує Міністерство туризму, в структурі якого 16 блоків [15]. Серед інших відділів: інформаційний; економіки і інвестицій; професійної підготовки; статистики, досліджень та управління знаннями; якості і розвитку туристичного продукту; комітет по тендерам; розвитку інфраструктури та інвестицій; міжнародних відносин; управління маркетингом; управління кадровими ресурсами туризму. У по-

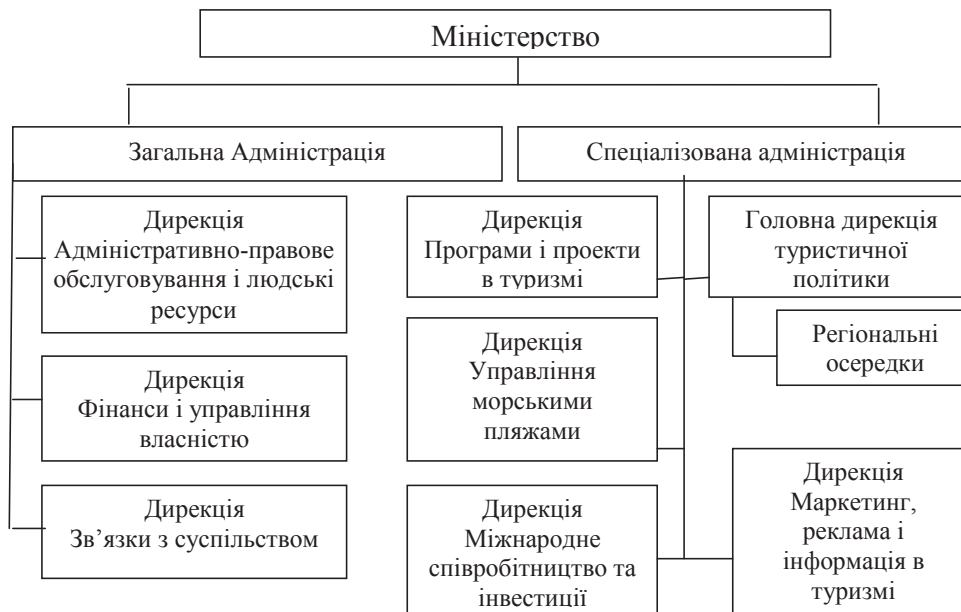

Рис. 1. Загальна структура Міністерства туризму Болгарії

точному фокусі Міністерства: зростання попиту на внутрішній туризм, зміцнення іміджу країни, диверсифікація туристського продукту, створення динамічної системи оперативного маркетингу за допомогою інноваційних інструментів, створення площини максимальної координації з індустрією туризму. Акцент на професіоналізм співробітників туристичної галузі (а це близько 125 тис. тільки штатних співробітників), розвиток та нарощування його потенціалу і особистісних якостей, стимулювання інвестиційної довіри в процесі будівництва, меліорації та розширення готелів і туристичних проектів з надання статусу "затверджених корпоративних" інвестиційних планів в рамках заохочення капітальних вкладень. До цього слід додати жорсткий аудит якості та законності надання туристичного продукту, усунення бар'єрів на шляху потенційних і наявних туристичних потоків, інтенсивне освоєння ринків Китаю та Індії [16].

Слід відмітити також Чорногорію, країну колишньої соціалістичної системи з інтенсивним розвитком туризму. Так, кількість туристичних прибуттів за 5 років зростає в 1,43 рази [5]. Причому в рік країну відвідує кількість туристів, яка в 2,5 рази перевищує власне населення (розраховано на підставі даних [5;17]). Прибуток від візного туризму за цей же період збільшився на 23% (розраховано на підставі даних [5]). Один туристичний візит приносить бюджету держави 578 дол. (розраховано на підставі даних [5]). Чорногорія з 2010 р. є офіційним кандидатом у країни-члени ЄС і існує в Чорногорії Міністерство стало розвинуто та туризму інтенсивно працює над програмами, необхідними для якнайшвидшої інтеграції Чорногорії в Європейський Союз. Департамент туризму також бере участь у підготовці національних стратегічних документів в секторі туризму відповідно до міжнародно визнаних стандартів якості, розробляє заходи для залучення і заохочення інвестиційної діяльності підприємств у сфері туризму; за участю Національної організації туризму в Чорногорії, яка виконує роль єдиної державної інформаційної платформи туризму, Департамент надає щомісячні фундаментальні аналітичні звіти про результати цієї сфери діяльності [18].

Ще одна країна постсоціалістичного простору з багатогранним комплексом туристичного продукту — це Хорватія (Адріатичне узбережжя, сприятливий клімат, архітектурно-паркові ансамблі, об'єкти зі списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО), яка за 5 років збільшила

кількість туристичних відвідувань на 40%, одне відвідування принесло бюджету 696 дол. (розраховано на підставі даних [5]). На одного жителя країни припадає 3 зарубіжних гостя (розраховано на підставі даних [5; 17]).

У 2015 року країну відвідали 12683 млн осіб [5]. Ця цифра практично збігається з даними по Україні за аналогічний період, але доход від одного відвідування у 9 разів нижче (696 і 79 доларів відповідно) [5]. В Хорватії також створено Міністерство туризму. Це потужна за складом (320 чол.) і напрямками діяльності (10 блоків) структура, яка поставила перед галуззю амбіційне завдання — увійти в топ-20 кращих туристичних напрямів у світі відповідно до критеріїв конкурентоспроможності, відкриття додатково від 20 до 22 тисяч нових робочих місць у сфері туризму і близько 10 тисяч робочих місць в інфраструктурі туризму, залучити в цих цілях інвестицій в розмірі близько 7 млрд євро [19]. Все це відображено в стратегії розвитку туризму в Хорватії до 2020 року. Повертаючись до структури, слід зазначити, що найбільший відділ міністерства (23%) — це співробітники відділу незалежної інспекції по здійсненню тотального контролю туристичних підприємств і підприємств харчування (має штаб-квартири, відповідальних виконавців і здійснюється у 5-ти великих туристичних регіонах країни). Далі за чисельністю: сектор підтримки інвестицій та конкурентоспроможності туризму; сектор розвитку підприємництва в сфері туризму, сталого розвитку та спеціальних форм туризму; сектор управління якістю. Останній сектор розробляє і впроваджує стандарти категоризації готелів і туристичних об'єктів; здійснює процес категоризації, веде реєстр об'єктів гостинності згідно класифікації і т.п. [20]. У Болгарії головним пріоритетом Міністерства є забезпечення необхідних умов для розвитку багатогалузевого національного туристичного продукту. Серед багаточисельних установок Міністерства особливо потрібно виділити такі, як:

- підвищення рівня інформованості щодо Болгарії як країни з багатими можливостями для літнього і зимового відпочинку, з древньою культурою, багатою історичними і архітектурними пам'ятниками, мінеральними ресурсами і красивою природою;

- створення ефективного національного маркетингу позиціонування і просування Болгарії як цілорічного туристичного напрямку, узгоджені з галузевими організаціями та великими туроператорами, що працю-

Таблиця 3. Динаміка органів управління туризмом в Україні

Рік створення	Назва органа управління	Правовий статус
1991	Укрінтур	Акціонерна компанія
1993	Державний комітет України по туризму	КМУ
2000	Державний комітет з молодіжної політики, спорту та туризму	КМУ
2001	Державний департамент туризму і курортів	КМУ
2002	Державна туристична адміністрація України	КМУ
2006	Державна служба туризму і курортів	Міністерство культури і туризму
2011	Державне агентство України з туризму і курортів	Міністерство інфраструктури
2015	Управління туризму та курортів	Міністерство економічного розвитку і торгівлі

Джерело: узагальнено автором на підставі власних спостережень.

ють на цільових ринках Болгарії за допомогою адресних повідомлень на різних ринках, спрямованих на цільові групи [21]. Загальне уявлення про складну, багаторівневу систему управління Міністерства туризму, що охоплює весь комплекс виконуваних робіт, дає виділений нами зріз структури вищого рівня управління — рівня дирекції (рис. 1) [22].

Дирекції мають в своєму складі відділи. Так, у складі головної дирекції створені такі відділи: продуктової політики в туризмі, регулювання туристичної діяльності, аналізу та прогнозування. Міністерство туризму співпрацює з 15 міністерствами та 9 навчально-виробничими об'єднаннями, в тому числі з Болгарською туристичною палатою, Асоціацією болгарських туроператорів і турагентств, Асоціацією готелів і ресторанів, Туристичним союзом, Союзом бальнеології та СПА-туризму.

Завжди доступний туристам Національний туристичний інформаційний центр, де створено єдиний інформаційний реєстр туристичних об'єктів і який надає інформацію про туристичні об'єкти в країні для проведення заходів, пов'язаних з туризмом; широкий спектр рекламних матеріалів по країні; інформація про поточні культурні і спортивні заходи та події. У числі іншого потрібно відзначити інформацію щодо 50-ти маловідомих туристичних об'єктах Болгарії) [23].

Що стосується України, то слід зазначити, що за 25 років незалежності багато разів змінювалися органи управління туризмом, їх правовий статус, але так і не була створена стійка вертикальна система управління. Динаміка органів управління туризмом виглядає наступним чином (табл. 3).

Отже, за роки незалежності в Україні багаторазово змінювався організаційно-правовий статус інституту управління туризмом, а значить функції, кадри, фінансування. При зміні чергового органу управління кожного разу формувалася ліквідаційна комісія, яка протягом року передавала справи новому органу. Безумовно, будь-яка активна діяльність в цей період припинялася. Постійно скорочувався персонал працівників. Так, якщо взяти тільки останні роки, то в Державному агентстві України з туризму і курортів значилося 49 осіб, зараз в управлінні туризму і курортів працює всього 6 чоловік.

Через нестабільність інституту туризму і часті зміни органів управління мали місце велика кількість нерезалізованих проектів. Так, у 2013 році існує тоді Державне агентство з туризму та курортів приступило до реалізації дуже вигідного проекту групових поїздок китайських туристів в Україну. Але саме у той час відбувалася чергова реорганізація управління туризмом. Зараз китайськими туристами успішно займаються інші країни.

На завершення слід сказати, що 2017 рік проголошений у світі "Роком Туризму". Україна мала б зайняти гідне місце серед інших країн по результативності використання потужного туристичного потенціалу з огляду на соціально-економічний розвиток країни. Вади, що перешкоджають цьому, надано нами у висновках.

ВИСНОВКИ

1. Впродовж усього періоду розвитку незалежної України не сформований інститут управління туризмом.
2. Виявлено тенденцію нехтування існуючих проблем з боку влади.
3. Не створено законодавчої бази розвитку туризму на потребу часу.
4. Найвний дисбаланс між унікальними курортно-рекреаційними та культурно-історичними ресурсами і ступенем їх освоєння.
5. На ринку туристичного продукту Україна, за великим рахунком, програє навіть державам, які під час будівництва власної державності мали однакові стартові умови.
6. "Втрачені можливості" від занепаду туризму — це бюджетні доходи, інвестиції та імідж країни.
7. Визначення туризму пріоритетною сферою діяльності не має ні організаційної ні фінансової підтримки.
8. Розвиток туризму має бути возведеним у ранг державної політики.
9. Становлення і розвиток туризму потребує кваліфікованого наукового супроводження, що буде предметом подальших досліджень автора.

Література:

1. Рейтинг "Expatriate Insider 2016" [Електронний ресурс] / міжнародне співтовариство InterNations. — Режим доступу: https://inassets1-internationsgmbh.netdna-ssl.com/static/bundles/internationsexpatriateinsider/pdf/expat_insider_2016_the_internations_survey.pdf
2. Довжина берегової лінії по країнах світу "The World Factbook" [Електронний ресурс] // Довідник ЦРУ по країнах світу. — Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2060.html>
3. Україна — 2015 [статистичний збірник] // Державна служба статистики України. — Київ, 2016. — 27 с.
4. Статистичний щорічник України за 2015 [статистичний збірник] // Державна служба статистики України. — Київ, 2016. — 574 с.
5. Звіт Всесвітньої туристської організації 2016 [Електронний ресурс] // Всесвітня туристична організація. — Режим доступу: <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284418145>
6. Ілляшенко С.М. "Зелений" туризм як один з напрямів сталого розвитку регіону / С. Ілляшенко, Н. Ілляшенко, В. Щербаченко // Економіка України. — 2013. — № 8. — С. 33—39.
7. Кошуба Я.М. Сільський туризм як форма підприємництва і продуктивної зайнятості населення / Я. Кошуба // Економіка та держава. — 2015. — № 5. — С. 71—77.
8. Тищенко О.М. Особливості туристських кластерів як синтетичних утворень / О. Тищенко, Н. Петрова // Проблеми економіки. — 2009. — № 3. — С. 24—30.
9. Савченко В.Ф. Роль держави у розвитку туристичної індустрії / В. Савченко, С. Стойка // Науковий вісник ЧДІЕУ. — 2013. — № 1. — С. 9—15.
10. Пап В.В. Розвиток інфраструктури як важливий чинник активізації туризму в регіоні (на прикладі

Закарпатської області) / В. Папп // Економіка та держава. — 2015. — № 9. — С. 23—27.

11. Антошкіна Л.І. Програмно-цільовий підхід до управління регіональним розвитком туристичної сфери / Л. Антошкіна, А. Стеченко // Вісник ДГТБ. — 2006. — № 10. — С. 93—98.

12. Романюк С. Туристична галузь України: руїни чи низький старт? [Проблеми та перспективи розвитку туризму в Україні: точка зору віце-президента Туристичної асоціації України С. Романюка] / С. Романюк // Український туризм. — 2015. — № 6. — С. 68—71.

13. Романова А. Туризму потрібна державна політика! / А. Романова // Український туризм. — 2015. — № 4. — С. 16—17.

14. Площа суші по країнах світу "The World Factbook" [Електронний ресурс] // Довідник ЦРУ по країнах світу. — Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2147.html>

15. Структура міністерства туризму Ізраїля [Електронний ресурс] // Сайт уряду Ізраїлю. — Режим доступу: <https://www.gov.il/he/Departments/Units/?offices=d6b46ce2-975b-43ee-afbd-404ba29b01e8>

16. Цільові установки розвитку туризму Ізраїлю в 2016 році [Електронний ресурс] // Сайт уряду Ізраїлю. — Режим доступу: <https://www.gov.il/he/Departments/about/about>

17. Населення країн Європи станом на 1 січня [Електронний ресурс] // Сайт Евростат. — Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=tps00001&tableSelection=1&footnotes=yes&labeling=labels&plugin=1>

18. Міністерство сталого розвитку та туризму Чорногорії [Електронний ресурс] // Сайт Міністерства сталого розвитку та туризму Чорногорії. — Режим доступу: <http://www.mrt.gov.me/en/ministry>

19. Стратегія розвитку туризму Республіки Хорватія до 2020 року [Електронний ресурс] // Сайт Міністерства туризму Хорватії. — Режим доступу: http://www.mint.hr/UserDocsImages/160120_1-sast_medjmint_vijese.pdf

20. Положення про внутрішню організацію Міністерства туризму Республіки Хорватія [Електронний ресурс] // Сайт Міністерства туризму Хорватії. — Режим доступу: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_05_55_1030.html

21. Місія і цілі Міністерства туризму Болгарії [Електронний ресурс] // Сайт Міністерства туризму Болгарії. — Режим доступу: <http://www.tourism.government.bg/bg/pages/za-nas>

22. Структура Міністерства туризму Болгарії [Електронний ресурс] // Сайт Міністерства туризму Болгарії. — Режим доступу <http://www.tourism.government.bg/bg/kategorii/struktura>

23. Національні туристичні інформаційні центри Болгарії [Електронний ресурс] // Сайт Міністерства туризму Болгарії. — Режим доступу <http://www.tourism.government.bg/bg/tourist-information-centers>

References:

1. InterNations (2016), "Expat Insider 2016: Three Years of Insights", available at: https://inassets1-internationsgmbh.netdna-ssl.com/static/bundles/international-expatinsider/pdf/expat_insider_2016_the_international_survey.pdf (Accessed 15 Nov 2016).

2. CIA (2016), "The World Factbook", available at: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2060.html>

3. State Statistics Service of Ukraine (2016), "Ukraina — 2015". Statystychnyi zbirnyk [Statistical yearbook], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

4. State Statistics Service of Ukraine (2016), "Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2015". Statystychnyi zbirnyk [Statistical yearbook], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

5. World Tourism Organization (2016), "UNWTO Tourism Highlights 2016 Edition" available at: <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284418145> (Accessed 15 Nov 2016).

6. Illiashenko, S.M. (2013), "'Green' tourism as one of the areas of sustainable development in the region", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 8, pp. 33—39.

7. Koshuba, Ia.M. (2015), "Rural tourism as a form of entrepreneurship and productive employment", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 5, pp. 71—77.

8. Tyshchenko, O.M. (2009), "Features of tourism clusters as synthetic structures", *Problemy ekonomiky*, vol. 3, pp. 24—30.

9. Savchenko, V.F. (2013) "The state's role in the development of tourism industry", *Naukovyi visnyk ChDIEU*, vol. 1, pp. 9—15

10. Papp, V.V. (2015), "Development of infrastructure as an important factor in activating tourism in the region (for example Zakarpatsoyi region)", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 9, pp. 23—27.

11. Antoshkina, L.I. (2006), "Target-oriented approach to the management of regional tourism development", *Visnyk DHTB*, vol. 10, pp. 93—98.

12. Romaniuk, S. (2015), "Tourist industry Ukraine: the ruins or low start?", *Ukrainskyi turyzm*, vol. 6, pp. 68—71.

13. Romanova, A. (2015), "Tourism requires public policy!", *Ukrainskyi turyzm*, vol. 4, pp. 16—17.

14. The official site CIA (2016), "The World Factbook", available at: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2147.html> (Accessed 15 Nov 2016).

15. The official website of the Government of Israel (2016), "Israel Ministry of Tourism structure", available at: <https://www.gov.il/he/Departments/Units/?offices=d6b46ce2-975b-43ee-afbd-404ba29b01e8> (Accessed 15 Nov 2016).

16. The official website of the Government of Israel (2016), "Target setting Israel Ministry of Tourism", available at: <https://www.gov.il/he/Departments/about/about> (Accessed 15 Nov 2016).

17. The official website of the Eurostat (2016), "Population as of January 1", available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=tps00001&tableSelection=1&footnotes=yes&labeling=labels&plugin=1> (Accessed 15 Nov 2016).

18. The official website of the Ministry of Sustainable Development and Tourism of Montenegro (2016), available at: <http://www.mrt.gov.me/en/ministry> (Accessed 15 Nov 2016).

19. The official website of the Ministry of Tourism of Croatia (2016), "Strategy of development of tourism in the Republic of Croatia until 2010", available at: http://www.mint.hr/UserDocsImages/160120_1-sast_medjmint_vijese.pdf (Accessed 15 Nov 2016).

20. The official website of the Ministry of Tourism of Croatia (2016), "Regulations on internal organization of the Ministry of Tourism of the Republic of Croatia", available at: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_05_55_1030.html (Accessed 15 Nov 2016).

21. The official website of the Ministry of Tourism of Bulgaria (2016), "The mission and goals of the Ministry of Tourism of Bulgaria", available at: <http://www.tourism.government.bg/bg/pages/za-nas> (Accessed 15 Nov 2016).

22. The official website of the Ministry of Tourism of Bulgaria (2016), "The structure of the Ministry of Tourism of Bulgaria", available at: <http://www.tourism.government.bg/bg/kategorii/struktura> (Accessed 15 Nov 2016).

23. The official website of the Ministry of Tourism of Bulgaria (2016), "National tourist information centers in Bulgaria", available at: <http://www.tourism.government.bg/bg/tourist-information-centers> (Accessed 15 Nov 2016).

Стаття надійшла до редакції 02.12.2016 р.